

mgr Jędrzej Pliszka  
*Wydział Prawa i Administracji*  
*Uniwersytet Warszawski*

## **AUTOREFERAT**

*Pojęcie państwa w polskiej nauce prawa konstytucyjnego:  
1918-2018 (na tle niemieckiej i francuskiej teorii państwa)*

Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem  
Prof. dr. hab. Janusza Trzcíńskiego

## 1. Wprowadzenie i temat pracy wraz z uzasadnieniem wyboru

Teoria państwa (nauka o państwie) należy do grupy nauk społecznych, tj. zajmujących się życiem człowieka w grupie. Ścisłe ujęcie jej przedmiotu jest trudne, ponieważ wymaga dania odpowiedzi od razu na jej najważniejsze zagadnienie, istoty państwa. Można podsumować ją jako naukę o formach powszechnej organizacji życia zbiorowego. Znacznie lepsze przybliżenie uzyskuje się wskazując różnice względem innych dyscyplin czyniących państwo przedmiotem zainteresowania. W przeciwieństwie do filozofii politycznej, teoria państwa nie formułuje postulatów co do jego funkcjonowania. Odpowiada na pytanie co to jest, a nie jakie powinno być państwo. Nie zawiera się jednak w bardziej szczegółowych naukach społecznych (jak politologia czy socjologia), ponieważ zjawisko państwa wykracza poza przedmiot każdej z nich. W odróżnieniu od dogmatyki prawnej, teoria państwa nie zajmuje się uzasadnianiem aktualnego porządku ustrojowego w konkretnym państwie. Nie ma też za przedmiotu zasad ustrojowych czy przepisów ustaw zasadniczych – jej punktem odniesienia jest realne zjawisko, nie pojęcia prawne (mimo pozornie odmiennych twierdzeń niektórych autorów, jak H. Kelsen). Konstytucyjne założenia dotyczące państwa składają się na ideologię państwową (doktrynę ustrojową), która może być adaptacją jakiejś teorii państwa (np. system W. Makowskiego i konstytucja z 1935 r.). Ideologia państwowa może też stać się podstawą do sformułowania takiej teorii (np. II Rzesza niemiecka i teoria osobowości prawnej państwa). Na marginesie, należy dodać, że tezy o zaniku państwa wobec tendencji globalizacyjnych często wynikają z nieporozumienia semantycznego. Organizacje międzynarodowe i inne podmioty, którym przypisuje się decydującą rolę nie zdołały dotąd wytworzyć alternatywnej organizacji życia zbiorowego. Ograniczają się one do przejmowania części działań państwa, co nie wykracza poza znane teorii państwa zagadnienia łączenia się i struktury wewnętrznej państw oraz alternatyw dla pojęcia suwerenności. Realny zanik państwa i jego konsekwencje możemy obserwować na terenach tzw. państw upadłych.

Nauka o państwie nie ma własnej metody – jest złożeniem innych dyscyplin naukowych dokonywanym w celu ustalenia twierdzeń o zjawisku państwa. Z tego względu można mówić o różnych systemach w obrębie nauki o państwie (teoria instytucji, normatywizm, itp.), w zależności od przyjmowanych założeń metodologicznych. Nadto, ponieważ cele poznawcze nie muszą być stałe, zespoły twierdzeń o państwie formułuje się inaczej na potrzeby różnych nauk, także nauk prawnych. Przykładowo, zainteresowanie państwem nauki prawa prywatnego czy międzynarodowego kończy się z momentem ustalenia kryteriów podmiotowości państwa w tym prawie. Prawo publiczne wewnętrzne, które wspiera się na organizacji państwowej, nie może obejść się bez ustalenia w ramach czego funkcjonuje. Ta uwaga szczególnie odnosi się do prawa konstytucyjnego, tj. reguł organizacji państwa<sup>1</sup>. Ponieważ osią zainteresowania nauki prawa konstytucyjnego jest funkcjonowanie państwa, nauka ta potrzebuje najpełniejszego zestawienia twierdzeń o państwie ze wszystkich nauk prawnych. Tym samym, zajmowanie się

---

1 Jak pisze R. Carré de Malberg, skoro prawo konstytucyjne jest częścią prawa publicznego obejmującą normy i instytucje, które składają się na konstytucję państwa – to nie można podjąć studiów nad tym prawem bez odpowiedzi na pytanie czym jest państwo. R. Carré de Malberg, *Contribution a la théorie générale de l'État*, t. I, Librairie du Recueil Sirey, Paryż, 1920, s. 1.

nauką o państwie na potrzeby tej gałęzi prawa zawiera w sobie to, z czego korzysta cała nauka prawa. Można powiedzieć, że dla nauki prawa konstytucyjnego rola nauki o państwie jest podobna, co nauki administracji dla nauki prawa administracyjnego. We współczesnym piśmiennictwie polskim brak jest pogłębionych opracowań z zakresu tak rozumianej teorii państwa.

Przedmiotem pracy jest dorobek polskiej nauki o państwie uprawianej na potrzeby prawa konstytucyjnego, który pozostaje w związku z funkcjonowaniem niepodległego (nowoczesnego) państwa polskiego. Praca stanowi prezentację oraz podsumowanie teorii państwa wysuwanych w nauce polskiej na tle nauki europejskiej (kontynentalnej), której ta jest częścią. W praktyce, reprezentatywny obraz europejskiej teorii państwa daje dorobek nauki francuskiej i niemieckiej, co znalazło wyraz w tytule pracy. Horyzont czasowy (nowoczesna państwowość polska) został przyjęty ze względów praktycznych. Istotną – szczególnie w Polsce – funkcją omawianej nauki jest bowiem dostarczanie materiału pod refleksję nad potrzebą posiadania własnego państwa oraz studia nad racjonalnym i celowym kształtowaniem jego organizacji. Tytułowy „zakres” lat 1918-2018 ma charakter symboliczny, jako nawiązanie do 100 rocznicy odzyskania niepodległości, obchodzonej w trakcie przygotowywania pracy. Ten zabieg stylistyczny ma, w założeniu Autora, zwracać uwagę na praktyczną wartość omawianej dyscypliny. Z uwagi na nowatorski charakter pracy oraz rozległość zagadnienia, zakres tematyczny został zawężony do najważniejszego problemu: istoty (w tytule: „pojęcia”) państwa. Tym samym, dla zwiększenia czytelności opracowania, zrezygnowano włączenia wielu kwestii szczegółowych, jak np. teorie powstania państwa, jego cele, funkcje czy struktura wewnętrzna (np. samorząd). Istota państwa, tj. bezpośrednia odpowiedź na pytanie czym ono jest, obejmuje najważniejsze i najbardziej podstawowe zagadnienia wystarczające, by dawać punkt wyjścia do dalszej refleksji. Na marginesie głównego tematu pracy, omówiono recepcję danych teorii państwa w trzech konstytucjach nowoczesnego państwa polskiego: z 1921, 1935 i 1997 roku w przyjętym zakresie tematycznym (istota państwa).

## **2. Cele pracy**

Bezpośrednim celem pracy jest przedstawienie – w zakresie istoty państwa – teorii państwa wypracowanych w nauce polskiej z umieszczeniem ich w kontekście nauki europejskiej (kontynentalnej). Praca skoncentrowana jest na prezentacji kolejnych koncepcji państwa, czemu podporządkowano dokumentowanie dyskusji i ewolucji poglądów. W miarę możliwości, dążono do formułowania porównawczych wniosków co do omawianych teorii oraz podsumowania ich wspólnych elementów. Analiza ideologii państwowych trzech polskich konstytucji ma wyświetlić stopień wykorzystania systemów nauki o państwie w polskiej praktyce ustrojodawczej.

Pośrednim zamierzeniem jest odtworzenie opisywanej dyscypliny w nauce polskiej jako brakującej ważnej części nauki prawa konstytucyjnego. Nauka o państwie daje nauce prawa konstytucyjnego obraz przedmiotu regulacji, pozwalając na optymalne skonstruowanie ustroju państwa. Jest to ważne zarówno w konkretnym przypadku państwa polskiego, jak i wobec

problemów, z którymi zmagają się cała zachodnia kultura prawna – takich jak opisywany ponad 80 lat temu kryzys współczesnego modelu państwa (przeregulowanie życia społecznego, deformacja procedur prawodawczych w praktycznym stosowaniu, itp.)<sup>2</sup>. W założeniu Autora, praca ma dać punkt wyjścia do pogłębionej debaty nad rozważanymi w niej zagadnieniami.

### 3. Metodologia

Wyjściowym materiałem badawczym są teksty omawianych autorów poświęcone zagadnieniom z zakresu teorii państwa. Gdyby na funkcjonowanie państwa wpływały same obiektywne zależności, ten materiał źródłowy potrzebowałby najwyżej niewielkich uzupełnień. Niemniej, państwo jest wytworem ludzkim, tworzonym przez jego uczestników – jest w równej mierze faktem społecznym, co zbiorowym wyobrażeniem na jego temat. Każda teoria państwa pozostaje narażona na subiektywizm autora, poruszającego się w konkretnym środowisku kulturowym i kontekście historycznym. Omawiając kolejne elementy dorobku nauki o państwie, trzeba każdorazowo umieścić je w realiach, w jakich powstawały. Nadto, nauka o państwie bada rzeczywiste zjawisko społeczne i opracowanie o tej nauce, aby było użyteczne, nie może poprzestawać na twierdzeniach autorów. Zajmując się nauką o państwie, potrzeba nieustannie konfrontować przytaczane twierdzenia z rzeczywistością. Ponieważ teoria państwa operuje na danych o państwach, jakie istniały i istnieją, wymaga to przede wszystkim operowania na dużym materiale historycznym. Dodatkowo, duża interdyscyplinarność tej nauki wymusza odwoływanie się w szerszym stopniu do rezultatów badań innych nauk zamiast każdorazowego badania własnego. Dopiero na tak rozbudowanym tle porównawczym omawiane teorie mogą być należycie opisane.

W konsekwencji powyższych uwarunkowań, podstawową metodą pracy jest badanie i porównywanie opracowań z zakresu nauki państwie. Wybrano te opracowania, które zawierają oryginalną myśl autorów, a nie są streszczeniem teorii już powstałych. Taki dobór wpisuje się w zasadniczy cel pracy, tj. prezentację polskich teorii państwa. Przedstawiane systemy zostały umieszczone w kontekście historycznym, kulturowym, a przede wszystkim – kontekście nauki europejskiej (kontynentalnej), której są częścią. W celu zweryfikowania prawdziwości twierdzeń o państwie, tam, gdzie było to konieczne weryfikowano je z powszechnie znanymi faktami, a częściowo – rezultatami badań innych dyscyplin. Ze względu na interdyscyplinarny charakter nauki o państwie, w tym co wykracza poza zakres pracy poprzestano na odwołaniu się do ustalonych poglądów lub badań. Dotyczy to przede wszystkim szczegółowych ustaleń historycznych oraz dotyczących treści i stosowania wybranych przepisów ustrojowych. Odwołań tych – jako źródła z natury rzeczy mniej pewnego – dokonywano wyłącznie w niezbędnym zakresie. Tam, gdzie było to możliwe i proporcjonalne do tematu pracy, te poboczne ustalenia oparto na badaniu własnym. Analizę wzajemnych powiązań prezentowanych poglądów prowadzono tylko tam, gdzie jednoznacznie wynikało to z badanego

---

2 Zob. np. W. Makowski, *Ku państwu społecznemu*, w: W. Makowski, *Państwo społeczne*, Biblioteka Drogi – tom 8, Warszawa, 1936.

materiału, możliwie ograniczając wnioski pośrednie i badania poszlakowe. Taka dyrektywa „ograniczonego zaufania” redukuje ryzyko błędnego przypisywania tez poszczególnym autorom, a zatem wypaczenia obrazu prezentowanych systemów. Przykładem takiego ryzyka w omawianej materii jest możliwość przypisania J. J. Rousseau poglądu o osobowości prawnej państwa (późniejszego o ok. 100 lat) na podstawie nieprecyzyjnych twierdzeń autorów francuskich<sup>3</sup>. Z podobnych powodów zastosowano powyższą dyrektywę do wypowiedzi ustrojodawcy i towarzyszących pracy analiz ideologii państwowych. Przykładowo, nie szukano w oderwanych fragmentach przepisów i fragmentarycznych wypowiedziach doktryny elementów koncepcji państwa, jeżeli taka myśl nie była jednoznacznie zasygnalizowana.

Charakter opisywanej nauki wymaga szerokiego stosowania metody porównawczej i historycznej, a pomocniczo również empirycznej. Ponieważ nauka o państwie ma za przedmiot rzeczywiste zjawisko, nie tekst prawny, tradycyjne metody badania prawnego nie znajdują szerszego zastosowania. W konsekwencji, optyka pracy jest badawcza, a zdecydowanie mniej dogmatyczna. Schemat badania polega na zarejestrowaniu tez danego systemu, umieszczeniu ich w kontekście porównawczym, a w miarę potrzeb: punktowej weryfikacji tez z przedmiotem badania (państwem) oraz prześledzeniu zastosowania systemu w praktyce (np. w rozwiązaniach ustrojowych).

#### 4. Struktura pracy

Podstawową jednostką pracy jest opis jednego systemu w nauce o państwie (np. koncepcja socjologiczna L. Duguit, normatywizm Wł. L. Jaworskiego, itd.). Opis systemu oparty jest na wspólnym schemacie, na który składa się omówienie: założeń co do nauki o państwie (nauka ta nie ma wspólnej metody), poglądu na istotę państwa wraz z wprowadzeniem niezbędnych pojęć, kryteriów odróżniania państwa od innych podobnych tworów (np. prowincja, samorząd, związki międzynarodowe) – o ile zostały określone, nadto streszczenie podnoszonych argumentów krytycznych oraz komentarz własny. Wyjątkowo, na prawach systemu została omówiona ideologia państwowa Konstytucji Marcowej – co, w myśl założeń pracy, wymaga uzasadnienia. Doktryna ustrojowa konstytucji z 1921 r. nie jest (z definicji) systemem naukowym, ani nie doczekała się oficjalnego zestawienia w system (jak np. doktryna ustrojowa III Republiki francuskiej), a nawet nie stanowi konsekwentnie przeprowadzonej konstrukcji. Mimo to, jako pierwsze uregulowanie ustrojowe nowoczesnego państwa polskiego stała się – razem z państwem – punktem odniesienia w dyskursie naukowym. Miała również wpływ na późniejsze regulacje konstytucyjne.

---

3 J. Trzeciński, *Poglądy teoretyków na pojęcie i istotę organu państwa*: Acta Universitatis Wratislaviensis No 163. Prawo, t. XXXVIII, Wrocław 1972, s. 182. Por. R. Carré de Malberg, op. cit., s. 12-15.

W niniejszej pracy za podstawową jednostkę organizacyjną treści przyjęto kierunek badawczy (np. normatywizm, systemy jellinkowskie). To kryterium wydaje się najwygodniejsze wszystkich sposobów grupowania teorii państwa. O ile bowiem duża część twierdzeń o państwie powtarza się w różnych systemach, to sposób ich interpretacji różni się w zależności od przyjętych przez autora założeń co do metody i celu tworzonej konstrukcji. Podział ten jest najbardziej intuicyjny, wpisuje się też w główne założenie pracy, tj. przedstawienie systemów w nauce o państwie (w przyjętym zakresie). Jego wadą jest, że założeń metodologicznych, w tym omawianych autorów, nie da się traktować rozłącznie (można przyjmować np. jednocześnie założenia socjologiczne oraz prawno-dogmatyczne, jak w przypadku L. Kulczyckiego czy A. Derynga). Jest to jednak jedyny klarowny podział w nauce polskiej – inne kryteria (np. okres, ośrodek naukowy) nie pozwalają na dokonanie bardziej jednoznacznego wyróżnienia. Podział według kierunku badawczego jest szeroko stosowany w opracowaniach dotyczących teorii państwa (z polskich autorów np. W. Makowski, A. Mycielski, G. Seidler, a nawet St. Rozmaryn).

Układ tak uporządkowanej treści jest częściowo wymuszony charakterem opracowywanego materiału, zastosowano też kilka zabiegów stylistycznych mających uwypuklić wybrane tezy pracy. Tok wywodu nie został podzielony na odrębne działy, stanowi konstrukcyjną całość. W tym zakresie wzorowano się na bardzo przystępnie napisanej pracy St. Huberta pt. *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej. Zagadnienie prawa międzynarodowego*<sup>4</sup>. Na ciągły układ pracy zdecydowano się dla uniknięcia powtórzeń, a przez to poprawy czytelności tekstu – raz wprowadzone pojęcie jest (z koniecznymi odwołaniami) wykorzystywane w dalszych częściach rozprawy. Założenie braku powtórzeń wymusiło jednak poprzedzenie wielu fragmentów pracy krótkimi przewodnikami po ich treści, których nie dałoby się sporządzić bez uprzedniego wprowadzenia omawianych w pracy pojęć. Fragmenty te spełniają funkcję tradycyjnie zarezerwowaną dla wstępu rozprawy.

W myśl powyższych założeń, pracę podzielono na 5 rozdziałów pełniących funkcję etapów wywodu, do których przypisano kolejne punkty i podpunkty odpowiednio do przyjętej narracji. Rozdział 1 („Dorobek nauki o państwie w systemie prawa kontynentalnego”) stanowi wprowadzenie w kontekst opisywanych teorii. Zawiera opis nauki o państwie uprawianej na potrzeby prawa kontynentalnego (reprezentatywnie: francuskiej i niemieckiej) oraz przybliża jej najważniejsze kierunki, istotne dla prezentowanych systemów polskich. Rozdziały 2 („Okres od 1918 do 1935 roku”) i 3 („Okres od 1935 do 1990 roku”) zawierają zasadniczą treść pracy. Konstrukcyjnie stanowią całość, ponieważ prezentowane w nich teorie państwa nie różnią się znacząco ze względu na przypisanie do jednego z dwóch wydzielonych okresów. Dokonany podział jest zabiegiem stylistycznym pokazującym wpływ warunków zewnętrznych na losy polskiej nauki o państwie. Dynamiczny rozwój tej dyscypliny, szczególnie wzmocniony odzyskaniem niepodległości w 1918 roku, został przerwany wojną i zniszczeniem państwa, które było w centrum jej zainteresowania. Od tego czasu refleksja nad państwem nie znalazła kontynuacji w Polsce, zanikając wraz ze śmiercią zajmujących się nią jeszcze przed wojną

---

4 St. Hubert, *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej. Zagadnienie prawa międzynarodowego*, Biblioteka Prawa Politycznego i Prawa Narodów – tom 10, Lwów, 1937.

autorów. Znajduje to odzwierciedlenie w układzie pracy. Cofnięcie pośredniej granicy z 1939 (lub nawet 1945) na 1935 rok wynika ze specyfiki ówczesnego dyskursu naukowego, odbywającego się w odniesieniu do dwóch ustaw zasadniczych. Wraz z uchwaleniem Konstytucji Kwietniowej stała się ona nowym punktem odniesienia dla autorów, co znajduje odzwierciedlenie w analizowanych opracowaniach. Warunki, które przesądziły o zaniku nauki o państwie w Polsce ustąpiły wraz z upadkiem bloku sowieckiego i powtórным odzyskaniem niepodległości na przełomie lat '80 i '90. Wyznacza to początek epoki współczesnej, w której znajduje się również niniejsza praca. Teoria państwa wykładana w okresie dominacji sowieckiej, tj. teoria aparatu, nie jest tworem nauki polskiej. Wykładający ją autorzy ograniczali się do streszczania kanonicznych tez tego systemu, czym różnią się np. od systemów tworzonych na bazie teorii G. Jellinka. Tym samym, w myśl założeń pracy, nie jest uzasadnione osobne omawianie oficjalnych opracowań z tamtego okresu – zostały włączone w ogólne omówienie teorii aparatu (r. 1) ze szczególnym uwzględnieniem jej recepcji w PRL. Rozdział 4 („Nauka o państwie po 1990 roku”) należy traktować jako suplement do treści pracy. W braku podjęcia nauki o państwie w związku ze współczesną nauką prawa konstytucyjnego, jego treść jest wyznaczona niejednorodnym materiałem badawczym. Pierwszą część stanowi omówienie publikacji z dziedziny nauki prawa najbliższych do tematu pracy, drugą zaś omówienie wpływu dorobku polskiej nauki o państwie na ideologię państwową obecnej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Ostatni rozdział zawiera podsumowanie opisanych systemów oraz analizę ich elementów wspólnych. Na końcu, zgodnie z intencją szerszego podjęcia studiów nad państwem, sformułowano program tej nauki na potrzeby współczesnego państwa polskiego.

## 5. Podstawowe ustalenia

Ustalenia pracy można podzielić na 3 grupy tez: o teoriach państwa w nauce Europy kontynentalnej (w tym nauce polskiej), o cechach wspólnych systemów tworzonych w nauce polskiej, o roli i znaczeniu nauki o państwie w ogóle.

(i)

Podstawowe pojęcia używane w kontynentalnej nauce o państwie nie są określeniami naukowymi, ale koncepcjami uzasadniającymi stosunki polityczne swoich czasów. Najważniejszym z nich jest pojęcie suwerenności (*souveraineté*), które pierwotnie stanowiło hasło polityczne monarchii francuskiej w walce o władzę z konkurencyjnymi ośrodkami (cesarz, papież, feudałowie). Doktrynę suwerenności można streścić jako prawo nieskrępowanego rozkazodawstwa w obszarze oddziaływania suwerena. Przejęcie tego pojęcia przez nowoczesną naukę o państwie można wiązać z ewolucją ustrojową dwóch najważniejszych ośrodków tej nauki: Francji i Niemiec. W okresie Rewolucji Francuskiej, monarchię absolutną zastąpił „absolutyzm” podmiotu zbiorowego zwanego ludem (*peuple*) lub narodem (*nation*) identyfikowanym z wyzwolonymi poddanymi króla. W procesie ustalania cech i charakteru władzy tego podmiotu powstała klasyczna szkoła francuska w nauce o państwie. Recepcja doktryny suwerenności w Niemczech

znalazła swój wyraz w filozofii G. Hegla, który ubóstwiał państwo-byt idealny jako „obiektywną całość moralną”.

Drugim kluczowym pojęciem jest osobowość prawna państwa. Towarzystwo ono powstaniu II Rzeszy niemieckiej w II połowie XIX wieku i miało być prawnym wyrazem przyjętej wtedy formuły politycznej – podporządkowania państw niemieckich jednemu ośrodkowi (monarchia pruska) przy zachowaniu pozorów samodzielności. Stąd też autorzy niemieccy szczególnie rozwinęli, choć głównie dogmatycznie, zagadnienia związków państw i ich struktury wewnętrznej (np. konstrukcja „państwa państw”). Konstrukcja osobowości prawnej państwa, prócz atrybutu samodzielności, była (i jest) wygodnym uzasadnieniem rządów monarchicznych lub oligarchicznych. Władcą suwerennym była abstrakcyjna osoba państwa, której monarcha był organem. Teoria osobowości państwa została następnie adaptowana do potrzeb francuskich w postaci teorii organów narodu (naród-osoba prawna). Ujęcia francuskie przeciwstawiają się niemieckim w zakresie przyznania praw suwerennych samym rządonym (naród, lud), jednak ze względu na abstrakcyjne ujęcie podmiotu tych praw niewiele różnią się w praktycznych rezultatach. Ze względu na elastyczność konstrukcji osobowości państwa, jej elementy znajdują szerokie zastosowanie w technice prawnej po dziś dzień.

Ze względu na powszechne użycie politycznych sloganów w roli pojęć prawnych, a nawet naukowych, użyteczne poznawczo jest wydzielenie teorii opierających się na tym dorobku. Okazuje się, że większość teorii państwa w nauce kontynentalnej można zaliczyć do grupy „post-absolutystycznej”. Ich wspólnym rysem jest rozumienie państwa jako prawa podmiotowego władzy i jego zorganizowanej realizacji. Prócz francuskich i niemieckich pochodnych absolutyzmu (suwerenność narodu, teorie osobowości prawnej), mieści się w tej grupie podwójna, socjologiczno-jurydyczna teoria G. Jellinka i normatywizm H. Kelsena, który istotę państwa widział w systemie legalnego przymusu i podporządkowaniu rozkazom prawodawcy. Teorią czerpiącą z absolutyzmu, a szczególnie osobowości państwa, okazuje się – po wyłączeniu elementów ideologicznych – leninowska teoria aparatu. Teorie nieortodoksyjne, rezygnujące ze stosowania siatki pojęciowej absolutyzmu, tworzą szeroką, niejednorodną grupę. Wśród nich, najważniejszy jest kierunek „realizmu”, a precyzyjniej – empiryzmu. Przedstawiciele tego kierunku starali się postawić naukę o państwie na metodzie analogicznej do nauk przyrodniczych, nie zakładając żadnych pojęć z góry, a tworząc je samodzielnie, na podstawie zebranych obserwacji. Do badania państwa wykorzystuje się metody socjologii pozytywnej (L. Gumplowicz, L. Duguit), psychologii (L. Petrażycki) lub obie te dyscypliny. Na osobne omówienie zasługuje teoria instytucji. Ambicją jej twórcy, M. Hauriou, było znalezienie adekwatnych form opisu zorganizowanych zjawisk społecznych (a szczególnie – państwa). W tym celu wypracował on pojęcie instytucji, na którą składa się: idea przewodnia przedsięwzięcia, zorganizowana władza je koordynująca i czynne zespolecie członków grupy.

Umieszczając na tym tle polski dorobek w nauce o państwie, należy stwierdzić, że jest bogaty i różnorodny. Stosunkowo najwięcej systemów to pochodne teorii G. Jellinka z modyfikacjami autorskimi. Nie są to w pełni autorskie konstrukcje, ale rozwinięcia też autora niemieckiego. Stosunkowo najbardziej samodzielne są systemy L. Kulczyckiego, czerpiący w „społecznej” części



z prac L. Gumplowicza, oraz Wł. Maliniaka, który stanowi złożenie formalnych cech systemu Jellinka (państwo-osoba prawna, definicja władza-terytorium-ludność), tez społecznych marksizmu oraz solidaryzmu społecznego (sic!). Teoria Jellinka stanowi „szkolną” koncepcję, najczęściej wykładaną w ramach teorii państwa – tak w czasach rozkwitu tej nauki, jak i w szczątkowych wypowiedziach współczesnych. Znaczną grupę stanowią teorie normatywistyczne, w większości jednak rezygnujące z kelsenowskiego „panteizmu prawnego” na rzecz rozwiązań zbliżających się do teorii instytucji (Wł. L. Jaworski), a nawet ujęć empirystycznych (A. Deryng). Właściwym wkładem nauki polskiej do nauki kontynentalnej są teorie empirystyczne. Wśród nich znajduje się dwóch twórców nowych kierunków w nauce europejskiej: L. Gumplowicz (socjologizm) i L. Petrażycki (psychologizm). Obaj wykraczają wprawdzie poza teorie bezpośrednio związane z niepodległą Polską, jednak ogólne znaczenie uniemożliwia ich wyłączenie z opracowania. Z ciekawszych konstrukcyjnie systemów można wymienić teorię państwa społecznego W. Makowskiego, łączącego wątki podejmowane przez L. Duguit i L. Petrażyckiego, Cz. Znamierowskiego, który podjął próbę stworzenia jednej metody nauk społecznych, a także prostą i dobrze skonstruowaną teorię akceptacji władzy G. Seidlera – ostatnią oryginalną koncepcję stworzoną w obrębie nauki polskiej. Brak jest natomiast przedstawicieli nawiązujących do klasycznej szkoły francuskiej. Leninowska teoria aparatu wykładana w PRL nie zawierała wątków oryginalnych i była ideologią państwową narzuconą przez ZSRR, nie znalazła też kontynuacji po odzyskaniu niepodległości na przełomie lat ‘80 i ‘90 – stąd nie jest uzasadnione traktowanie jej jako myśli polskiej, ani jako doktryny ustrojowej państwa polskiego. Współczesna nauka prawa konstytucyjnego nie porusza problemów z zakresu teorii państwa. Opracowania „nauki o państwie” pisane przez jej przedstawicieli należy uważać za przegląd twierdzeń o państwie formułowanych w różnych niezwiązanych ze sobą dyscyplinach naukowych. Powtarzają one wybrane i – trzeba powiedzieć – często niespójnie zestawione twierdzenia prezentowanych w niniejszej pracy szkół. Nie mają jednak charakteru systematycznej, pogłębionej refleksji nad zjawiskiem państwa, jaką znajdujemy w opracowaniach omawianych w rozprawie.

W pracy zanalizowano dodatkowo postanowienia konstytucji nowoczesnego państwa polskiego pod kątem założeń przyjmowanych co do istoty państwa. Wpływ systemów nauki o państwie widać w ideologii państwowej konstytucji międzywojennych, a pośrednio, poprzez recepcję ich postanowień, także w obecnej ustawie zasadniczej. Tworzeniu konstytucji z 1921 roku nie towarzyszyła głębsza refleksja nad państwem. Skopiowano ustrój III Republiki francuskiej i wraz z nim przejęto elementy teorii organów narodu, jednak bez towarzyszącej temu spójnej myśli. Ideologia państwowa Konstytucji Kwietniowej jest adaptacją teorii państwa społecznego W. Makowskiego. Obecna konstytucja nie zawiera z kolei spójnego poglądu na istotę państwa. Z toku prac konstytucyjnych (ewolucja projektów) można wywnioskować, że stanowi kompilację dwóch odmiennych założeń co do państwa, przyjmowanych w poprzedzających ją projektach. Koncepcji państwa z Konstytucji Marcowej, tj. państwa liberalnego, konstytucyjnego, jednak opartego na pojęciach absolutyzmu (suwerenność narodu) towarzyszy odmienna wizja przepisu art. 1, który nawiązuje do analogicznego przepisu art. 1 konstytucji z 1935 r. Jeśli porównać

stanowiska formułowane przez komentatorów obecnej konstytucji z tezami W. Makowskiego, rzuca się w oczy zbieżność tych twierdzeń w tym, co dotyczy istoty państwa. Wykluczające się koncepcje: państwo – instrument egzekucji prawa podmiotowego władzy i państwo – zorganizowana społeczność realizująca wspólne potrzeby są umieszczone w jednym „systemie”, co powoduje zrozumiąły chaos w doktrynie i orzecznictwie.

(ii)

Polska nauka o państwie niewątpliwie pozostaje częścią nauki kontynentalnej. Odwoływanie się do niemieckich i francuskich teorii państwa w toku wywodów, uczestnictwo w dyskursie naukowym prowadzonym w tym kręgu są tego wystarczającym świadectwem. Na pytanie czy w polskich teoriach państwa da się znaleźć „narodowy” wątek przewodni, jakim w Niemczech są nawiązania do filozofii G. Hegla, a we Francji J. J. Rousseau – należy odpowiedzieć twierdząco. Elementem wspólnym jest nacisk na element społeczny państwa (a nie element władzy) i więź społeczną stojącą u podstaw tego zjawiska. Tendencja ta jest zbieżna z podstawowymi elementami polskiej kultury politycznej, tj. postrzegania państwa jako wspólnej „rzeczy-pospolitej” oraz rozumienia społeczności państwowej jako grupy złączonej tworzeniem wspólnej kultury i przeżyciami historycznymi. Należy stwierdzić, że taka optyka jest sprzeczna z dominującym prądem w kontynentalnej nauce o państwie, tj. operowaniem pojęciami przejętymi z doktryny monarchii absolutnej. Jest to zbieżne z innym rozwojem monarchii stanowej w przedrozbiorowej Polsce w porównaniu do państw, w których powstały dominujące prądy w kontynentalnej nauce o państwie. W zakresie kulturowego „przedsądu” o państwie polskie ujęcia są bliższe anglosaskiej kulturze prawnej i politycznej niż tej, której są formalną częścią. Nakłada się to na podobieństwa w ewolucji ustrojową Anglii, a później Wielkiej Brytanii i I Rzeczypospolitej.

(iii)

Nauka o państwie pozostaje aktualnym i potrzebnym uzupełnieniem nauki prawa publicznego, a szczególnie prawa konstytucyjnego. Koncentracja na sposobach celowej i skutecznej organizacji zrzeczenia państwowego, bardziej niż na implementacji zasad prawnych, pomogłaby znaleźć alternatywę dla obecnego modelu państwa. W ten sposób można przełamać obserwowany od blisko 100 lat kryzys instytucji państwa prawnego: niekontrolowany rozrost regulacji, coraz bardziej nieegzekwowalne gwarancje praw indywidualnych czy nieustannie rosnącą przewagę funkcji wykonawczej w – teoretycznie – podziale władzy. Nauka o państwie ma do spełnienia szczególną rolę w Polsce: powrotu do pogłębionej refleksji nad wartością organizowania się we własne państwo oraz studiów nad jego efektywnym zorganizowaniem – co poprzedzać musi wiedza o zjawisku państwa jako takim.